

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ЧУРИЛІНА ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА

МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ
ЗАСОБАМИ ШКІЛЬНОГО ТЕАТРУ ЛЯЛЬОК

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1995

100/091

АВ 33.162

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України

ЛНБ України ім.В.Стефаника

Науковий керівник -

00761215 (М)

старший науковий консультант
МАСОЛ Л.М.

Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор

КОВАЛЬ Л.Г.

- кандидат педагогічних наук

КОМАРОВСЬКА О.А.

Провідна установа - Ніжинський педагогічний інститут

ім. М.В.Гоголя

Захист відбудеться " _____ " _____ 1995 р.

о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України /252001,
м. Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 8/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині
Інституту педагогіки АПН України.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Легкий М.П.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Стратегічні цілі морально-естетичного виховання, принципи та основні напрями духовного розвитку школярів визначені Законом України "Про освіту" та Державною національною програмою "Світа" /"Україна XXI століття"/. Україна пов'язує надії на майбутнє з утворенням національної школи, основою діяльності якої є утвердження людини як найвищої соціальної цінності, задоволення різноманітних освітніх потреб, пріоритетність загальнолюдських цінностей. З огляду на це зростає актуальність дослідження проблеми морально-естетичного виховання взагалі і засобами мистецтва зокрема, виникає необхідність пошуку нових підходів до формування гуманних рис особистості, запобігання і подолання проявів бездуховності в житті дітей та юнацтва.

Ця проблема привертає пильну увагу діячів різних галузей науки: філософів /Т.Г.Аболіна, І.А.Зязьки, А.С.Канарський, Л.Т.Левчук, В.І.Мазепа, О.І.Фортова та ін./, які обґрунтували діалектичну єдність морального й естетичного виховання; психологів, праці яких присвячені дослідженню особливостей дітей підліткового віку, впливу мистецтва на їх духовний розвиток /Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, І.С.Кон та ін./, формуванню у них емпатії та інших моральних якостей /Т.П.Гаврилова, Г.П.Потиліко, М.Г.Яновська та ін./; педагогів, які досліджували процес морально-естетичного виховання молодших школярів /Н.Д.Абрамян, Г.В.Арязмова, Т.І.Гризоглазова, Р.М.Любимая, Ю.Б.Мандрик, С.Р.Хлебнік/, підлітків /С.С.Горбенко, Н.І.Ільїнська/, студентської молоді /О.М.Олексик/.

Серед видів мистецтва особлива роль у морально-естетичному вихованні школярів, зокрема підліткового віку, належить театру, який завдяки художньо-синтетичній та ігровій природі здійснює комплексний вплив на емоційну, інтелектуальну і волю сфери особистості. Унікальні виховні можливості має самодіяльний театр /шкільний або позашкільний/, адже він допомагає підліткам орієнтуватися в складних моральних та естетичних поняттях, втілених в художньо-образній формі. В процесі театральної діяльності учні потрапляють в ситуації "примірювання" на себе поведінки персонажів п'єси. Через механізм перетілення, ідентифікації актора з образом героя відбувається невимушене, мимовільне засвоєння моральних норм, розвиток естетичної свідомості, емпатичних та творчих здібностей.

Одним з ефективних засобів формування емпатії - психологічного явища, в якому відображається можливість пізнання іншої людини шляхом включення в її стан, є шкільний театр ляльок. Лялька - знак, найбільш узагальнений символ добра чи зла; в ній діалектично співіснують дійсне і фантастичне, умовне і безумовне. Специфіка роботи на сцені вимагає не прямої ідентифікації з образом героя, а екстропольності його рис на ляльку: своєрідного відчуження, погляду збоку. У підлітковому віці учні переходять від емоційного сприймання і відтворення краси образу до рівня його осмислення, пізнання глибинної сутності, що сприяє ґрунтовному засвоєнню морально-естетичного досвіду людства. Водночас шкільний театр ляльок допомагає підліткам реалізувати свої творчі здібності у різноманітній театрально-технічній діяльності, самоствердитися у колективі ровесників у процесі спілкування, яке у цьому віці набуває важливого ціннісно-орієнтаційного значення.

Виховання учнів засобами професійних театрів /музичного, лялькового, драматичного/ досліджувалось О.А.Комаровською, О.М.Котиковою, М.М.Корнієнком та ін. Питанням керівництва роботою дітей у шкільному драматичному театрі займалися О.Д.Аверкова, В.С.Казарінов, Б.Н.Нащокін, С.Д.Нікорова, С.Ю.Сорокіна, О.В.Спічкін та ін., але проблема морально-естетичного виховання підлітків засобами шкільного театру ляльок не знайшла висвітлення у педагогічних дослідженнях.

В останні роки у практиці роботи загальноосвітніх шкіл і позашкільних закладів України набули поширення різноманітні форми театральної самодіяльності дітей, в тому числі і театр ляльок /тільки в Івано-Франківській області їх більше п'ятдесяти /, але виховний процес у них відбувається спонтанно: більшість керівників зосереджують основну увагу на художніх завданнях, ігноруючи виховні. Відчувається гостра потреба у науково обґрунтованих рекомендаціях щодо організації виховного процесу у дитячих самодіяльних театральних колективах.

Необхідність широкого застосування самодіяльних театрів ляльок як засобу морально-естетичного виховання підлітків обумовлена протиріччям між можливостями використання театрального мистецтва в розвитку емпатичних почуттів та творчої активності особистості і неповною реалізацією цих можливостей у школах та позашкільних закладах.

Актуальність та недостатня наукова розробленість вказаної проблеми обумовили вибір теми дисертаційного дослідження: "Морально-естетичне виховання підлітків засобами шкільного театру ляльок", визначили його об'єкт, предмет, мету і завдання.

Об'єктом дослідження обрано процес морально-естетичного виховання дітей підліткового віку.

Предметом дослідження є педагогічні умови морально-естетичного виховання підлітків засобами шкільного театру ляльок.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов морально-естетичного виховання підлітків у шкільному театрі ляльок.

Гіпотеза дослідження – шкільний театр ляльок ефективно впливатиме на морально-естетичне виховання підлітків, якщо забезпечити єдність мотиваційного, когнітивного, емоційного і комунікативного компонентів виховного процесу і спрямувати його на поетапний розвиток емпатичних та творчих здібностей.

Відповідно до мети та гіпотези дослідження виникла необхідність у розв'язанні таких завдань: обґрунтування структурних компонентів морально-естетичного виховання з метою реалізації їх у навчально-виховному процесі, у театральній діяльності школярів; виявлення виховних можливостей шкільного театру ляльок, специфіки його впливу на розвиток емпатії та творчої активності підлітків; розробка критеріїв та визначення рівнів морально-естетичної вихованості учнів; теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних умов, які сприяють підвищенню ефективності процесу морально-естетичного виховання підлітків засобами шкільного театру ляльок; розробка методичних рекомендацій вчителям щодо організації роботи шкільного театру ляльок та його використання як засобу морально-естетичного виховання учнів.

Методологічну та теоретичну основу дослідження складають теоретичні ідеї єдності та взаємозв'язку категорій "моральне" й "естетичне", обґрунтовані у працях з філософії, психології, педагогіки та мистецтвознавств.

ва; положення щодо формування і розвитку емпатичних та творчих здібностей.

З метою вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези були використані такі взаємопов'язані методи: теоретичний аналіз філософської, психолого-педагогічної та мистецтвознавчої літератури; вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду; опитування /анкетування, інтерв'ювання/; педагогічні спостереження й аналіз сценічної та позасценічної діяльності підлітків; якісний і кількісний аналіз результатів дослідження; методи створення емоціогенних ситуацій, незакінчених речень і оповідань. Основним методом дослідження був педагогічний експеримент /констатуючий, формуючий/, який проходив у природних умовах функціонування театрів ляльок Верховинської СШ-інтернату і Коломийського Будинку школярів /на базі СШ №9/ Івано-Франківської області.

У роботі узагальнено особистий багаторічний досвід дисертанта у професійному /Івано-Франківський обласний театр ляльок/, студентському /Івано-Франківський педінститут ім.В.Стефаника/ та дитячих самодіяльних /Харківська та Івано-Франківська області/ театрах ляльок.

Дослідження проводилось у три взаємопов'язані етапи протягом 1989-1994 років:

На першому етапі /1989-1990 р.р./ здійснювалось теоретичне обґрунтування теми, визначалися проблеми, уточнювалися об'єкт, предмет, мета, завдання; формувалася робоча гіпотеза та розроблялася програма дослідження.

Другий етап /1990-1991 р.р./ був присвячений проведенню констатуючого експерименту, визначенню рівнів морально-естетичної вихованості підлітків та теоретичній розробці педагогічних умов і методики морально-естетичного виховання

засобами дитячого самодіяльного театру ляльок.

На третьому етапі /1991-1994 р.р./ відбувалися експериментальна перевірка та коригування педагогічних умов морально-естетичного виховання у процесі театральної діяльності підлітків; завершення обробки результатів дослідження.

Наукова новизна полягає у розкритті особливостей впливу мистецтва театру ляльок на морально-естетичний розвиток підлітків, теоретичному обґрунтуванні та експериментальному доведенні, що за умов забезпечення єдності мотиваційного, когнітивного, емоційного і комунікативного компонентів виховного процесу шкільний театр ляльок сприяє розвитку емпатичних і творчих здібностей.

Теоретичну значущість складають: розробка критеріїв і показників рівнів морально-естетичної вихованості підлітків; теоретичне обґрунтування педагогічних умов, що забезпечують поетапне формування емпатії від нижчої /пасивної/ до вищої /активної/ її форми, а також підвищення творчої активності учасників шкільного театру ляльок.

Практична значущість дослідження полягає у розробці та впровадженні методики морально-естетичного виховання підлітків у шкільному театрі ляльок, яка включає завдання морального змісту, спеціально створені емоціогенні ситуації, ігрові та проблемно-пошукові методи; практичних рекомендацій вчителям щодо організації роботи шкільного театру ляльок і використання його з метою морально-естетичного виховання учнів.

Вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічною обґрунтованістю вихідних позицій, застосуванням методів дослідження, адекватних його предмету та завданням, коректною кількісною та якісною обробкою даних,

тривалов експериментальною перевіркою.

А пробація результатів дослідження здійснювалась дисертантом та під його керівництвом педагогом-режисером на базі театру ляльок Верховинської СШ-інтернату Івано-Франківської області /1991-1994р.р./. Основні полсження і результати роботи обговорювалися на міжнародній /Херсон, 1991/, всесоюзних /Запоріжжя, Полтава, 1991/, міжреспубліканських /Кіровоград, 1990; Київ, 1992/, звітних Інституту педагогіки АПН України /Київ, 1989, 1994/ наукових конференціях; науково-практичних читаннях /Чернігів, 1994/. Проміжні та кінцеві результати дослідження обговорювалися на засіданнях лабораторії естетичного виховання Інституту педагогіки АПН України /Київ, 1989-1995/, кафедри музики Прикарпатського університету ім.В.Стефаника /Івано-Франківськ, 1989-1995/. Матеріали дослідження використовуються автором у лекціях на курсах підвищення кваліфікації вчителів, вихователів груп продовженого дня та шкіл-інтернатів; на заняттях з методики виховання зі студентами Прикарпатського університету ім.В.Стефаника.

На захист виносять ся: теоретичне обґрунтування змісту і структури морально-естетичного виховання підлітків засобами театрального мистецтва на основі єдності мотиваційного, когнітивного, емоційного та комунікативного компонентів виховного процесу; критерії і показники рівнів морально-естетичної вихованості учасників шкільних театрів ляльок; педагогічні умови та методика морально-естетичного виховання підлітків у театральному колективі, які забезпечують поетапний розвиток у них емпатичних почуттів і творчої активності.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури, додатку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету дослідження, сформульовано гіпотезу, завдання, методи, розкрито наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи, вірогідність її результатів, сформульовано основні положення, що виносяться на захист, наведено дані про здійснення апробації результатів.

У першому розділі - "Теоретичні основи морально-естетичного виховання підлітків засобами дитячого самодіяльного театру ляльок" - розглянуто і проаналізовано проблему єдності морального й естетичного виховання у філософському та психолого-педагогічному аспекті, виявлено виховні можливості театру ляльок; обгрунтовано педагогічні умови морально-естетичного виховання учнів у самодіяльному театральному колективі, спрямовані на формування і розвиток емпатичних почуттів та творчої активності.

Вироблена протягом історії культури здатність людини сприймати, оцінювати і перетворювати світ за законами краси є могутнім стимулом розвитку її творчих здібностей, соціальної активності та морального вдосконалення. У Стародавній Греції введений Ксенофонтос термін "калакатія" /від грец. "прекрасний" і "морально досконалий"/ означав, що істинно прекрасною є лише добра людина, а краса без добра - бездушна і шкідлива.

Змінювалися епохи, але проблема єдності естетичного й етичного не втратила актуальності.

У результаті аналізу структурних компонентів морального й естетичного виховання /почуття, потреби, свідомість, діяльність/, що відповідають емоційному, мотиваційному, когнітивному та комунікативному компонентам виховного процесу, доведено їх взаємодію, взаємопроникнення. Естетичні почуття стають

моральними, якщо у них виявляється моральна оцінка людиною своїх або чужих вчинків. Тут критерієм вихованості виступає співвідношення вчинку як прояву морально-естетичного почуття з інтересами іншої людини /Т.П.Гаврилова, Г.П.Потилико/. Отже, категоріальне співвідношення естетичного й етичного відображає взаємозв'язок емоційно-образних та імперативно-оціночних форм практично-духовного ставлення людини до дійсності, орієнтованої відповідно на ідеал краси і добра.

Аналіз літературних джерел дозволив конкретизувати зміст поняття "морально-естетичне виховання", яке ми трактуємо як цілеспрямоване формування морально-естетичних почуттів, потреб, свідомості та поведінки на основі загальнолюдських цінностей у процесі активної діяльності особистості у всіх сферах життя, в тому числі і в мистецтві.

Особливу роль у морально-естетичному вихованні підлітка відіграє чуттєво-емоційна сфера. Американські психологи /Дж. Аранфарід, М.Чандлер та ін./ у результаті дослідження поведінки підлітків-правопорушників дійшли висновку, що їм усім властива відсутність емпатії.

Ще в античні часи "емпатія" означала відгук людини на страждання інших і цінувалась дуже високо: співчуття у Стародавній Греції був зведений вівтар, а у Китаї воно було введено до реєстру основних чеснот людини. Емпатія складається з двох пізнавальних і одного емоційного компонентів, які проявляються у трьох формах /нижчій, середній, вищій/: співпереживання - здатність виділити і назвати почуття, які переживає інша людина; співчуття /співрадість, співгоре/ - здатність прийняти чужу точку зору; співучасть /взаємодопомога, моральний резонанс/ - здатність до душевного відгучу.

Театральне мистецтво, яке називають "школою почуттів",

є одним із дієвих засобів формування і розвитку емпатії. Часто першим театром в житті дитини стає театр ляльок - мистецтво зрозуміле і близьке дитячій психології: "Цей театр не тільки закладає основи естетичного виховання ..., але й вкладає в душу майбутнього громадянина ті морально-естетичні норми, на які буде потім спиратися особистість людини"¹.

Багатотисячолітню історію має шкільний театр ляльок. На Україні він діяв у формі вертепу в православних навчальних закладах, де виконував роль своєрідного ілюстратора Святого писемства /Львівська, Коломийська братські школи, Острозький, Києво-Могилянський колеґіуми та ін./. З XVII ст. вертеп /його друга частина/ насичується соціально-гострими мотивами: пропагував в емоційно-піднесених формах ідеї визвольної боротьби українського народу проти насильницького насадження іноземних звичаїв та релігії. Протягом століть виховні можливості шкільного театру ляльок використовувалися по-різному в зв'язку із змінами педагогічних ситуацій /релігійні, дидактичні, моральні, естетичні, загальнорозвиваючі/. На початок ХХ ст. припадає розквіт шкільного театру ляльок /петрушечного/ в нашій країні та початок дискусії з питання виховної ролі дитячої гри. Погляди педагогів на неї можна умовно розділити на три групи. Представники першої /М.Д.Бархаш, К.С.Станіславський, С.Т.Шацький/, посиляючись на тотожні думки Я.А.Коменського, вважали, що гра ґрунтується на драматичному інстинкті дитини і при умові керівної ролі педагога є шляхом морального й естетичного розвитку особистості. Представники другої /С.С.Ауслендер, О.В.Бакушинський, П.П.Блонський/, розвиваючи думку М.І.Пирогова, стверджували, що не кожна гра сама по собі має естетичне значення, бо може при-

---

¹ Марухян Р.М. Осторожно открывайте занавес.-Дет.лит.-1981.-№9.-С.53.

звести до нещирості, і вбачали у театральних заняттях лише дидактичну спрямованість, наочність. Представники третьої /С.М.Бонді, Г.У.Зеленко, Н.С.Шер/, як послідовники теорії вільного виховання, акцентували увагу на творчому розвитку дітей у їх природних іграх-імпровізаціях, вільних від керівництва дорослих.

До цього часу немає однозначної відповіді на питання, як забезпечити ефективність виховного процесу у шкільному театрі ляльок. Педагоги-режисери пропонують зосередити основну увагу: на виховних можливостях роботи над роллю /І.С.Жаровцева, М.М.Шатерніков/, лише на якості вистави /Н.В.Гегелла, М.Ю.Корбіна/, на театральній та позасценічній діяльності /А.О.Лелявський, Є.Г.Сазонов/, на духовно-практичній єдності педагога з вихованцями у різноманітній діяльності дітей /О.П.Бршова, Є.К.Чухман/.

Психологи /Т.П.Гаврилова, З.М.Новлянська та ін./ експериментально довели ефективність використання методу п е р е в т і л е н н я у вихованні гуманних рис особистості. Ця здатність є природною властивістю дитини, але потреба в активному опануванні світом переживань інших людей особливо яскраво проявляється в п і д л і т к о в о м у віці. Всі ідеї, які передає мистецтво, є художньо-естетичними, а при оприйманні їх людиною вони трансформуються у художньо-виховні. Пропущена через емоційно-чуттєву сторону особистості, естетична інформація виконує роль емоційно-образного еталону /А.С.Каргін/. В іншій людині підліток починає бачити суб'єкта подібного до себе і відповідно на нього реагувати, а звернення до художньо-цінних творів сприяє розвитку емпатії. Так, у театральній діяльності завдяки ідентифікації актора з образом героя формується почуття співпереживання.

У процесі дослідження були виявлені основні фактори морально-естетичного виховання учнів у шкільному театрі ляльок: пізнання, праця, гра, спілкування.

У початковий період роботи над п'єсою /вивчення епохи, аналіз мотивів поведінки персонажів/ основні виховні функції мистецтва реалізуються через пізнавальну. Підлітки здобувають необхідний обсяг знань, навчаються самостійно їх поповнювати з метою засвоєння певної мистецтвознавчої інформації та збагачення морально-естетичного досвіду.

Праця /театральна-технічна діяльність/ активно впливає на морально-естетичний та творчий розвиток особистості самим процесом, змістом і результатом. Взаємозалежність і взаємодопомога між членами колективу сприяють формуванню вищої форми емпатії - морального резонансу, прояву відповідальності, активності, самостійності, елементів творчості.

Гра /виконавська діяльність/ впливає на підлітка через ігрову ситуацію, в якій збагачується уява, досвід почуттів і переживань, опановуються правила необхідних соціальних відносин шляхом ідентифікації актора з образом героя п'єси.

У шкільному театрі ляльок процеси пізнання, праці, гри відбуваються на основі спілкування між його членами і педагогом-режисером. Для підліткового віку спілкування з ровесниками є ведучою діяльністю, що складається з емоційної культури і культури етичного мислення. У театральному колективі виховання культури спілкування відбувається у процесі спілкування-гри /від взаємодії до співтворчості/ та позасценічного спілкування /від співпереживання до взаємодопомоги/.

Отже, виникає необхідність в обґрунтуванні педагогічних умов, які б, враховуючи вищезазначені фактори, сприяли ефективності морально-естетичного виховання

учасників шкільних театрів ляльок. Ними виступають:

1. Забезпечення єдності мотиваційного, когнітивного, емоційного і комунікативного компонентів виховного процесу і спрямування його на поетапний розвиток емпатичних та творчих здібностей.

2. Організація роботи шкільного театру ляльок за принципом поступового ускладнення колективної діяльності /від гуртка до театру, від простих інсценізацій до більш складних вистав/ та поєднання акторської і театральнотехнічної функцій кожним членом колективу з урахуванням нахилів, здібностей.

3. Вибір і використання високохудожніх творів як основний підхід до репертуару, що враховує вікові особливості підлітків, їх потреби, виконавські можливості та націляє на збагачення моральноестетичного досвіду.

4. Включення завдань морального змісту в процес роботи над п'єсою та створення емоціогенних ситуацій у виконавській і позасценічній діяльності підлітків, які б стимулювали формування та поетапний розвиток емпатії /від нижчої пасивної до вищої активної форми/.

5. Застосування ігрових та проблемнопошукових методів /ігризагадки, ігрипантоміми, вправиінсценізації/, спрямованих на поетапне підвищення творчої активності підлітків /від активності репродуктивного характеру до самостійності та творчості/.

Моральноестетична суть діяльності у театральному колективі полягає у поліфункціональності її впливу на особистість кожного учасника. Розроблені педагогічні умови передбачають певну послідовність включення підлітка у всі ланки колективнотворчої роботи з диференціацією виховних можливостей кожної.

У д р у г о м у р о з д і л і - "Педагогічне керівницт-

во процесом морально-естетичного виховання підлітків засобами шкільного театру ляльок" - проаналізовано стан морально-естетичної вихованості підлітків на початку експерименту, висвітлено організацію дослідно-експериментальної роботи на формульському етапі, здійснено аналіз результатів дослідження.

У дисертації морально-естетична вихованість учасників шкільного театру ляльок розуміється як наявність у них суспільно значущих мотивів театральної діяльності, певного обсягу морально-естетичних та мистецтвознавчих знань; як прояв емпатичних почуттів у процесі сценічного та позасценічного спілкування, а також активності, самостійності, елементів творчості у різноманітній діяльності. Ці складники відображають зміст морально-естетичного виховання й одночасно виступають показниками мотиваційного, когнітивного, емоційно-чуттєвого та діяльно-практичного критеріїв, за допомогою яких діагностувалися рівні морально-естетичної вихованості підлітків. Вирішенню цього завдання був присвячений констатувальний експеримент, де були використані такі методи: аналіз шкільної документації, бесіди, анкетування, інтерв'ювання, педагогічне спостереження, метод недописаних речень та оповідань на моральну тематику, аналіз емоціогенних ситуацій з морального та естетичного погляду. Базою дослідження були обрані підліткові колективи театрів ляльок Будинку школярів /учасники - учні Коломийської СШ №9/ та Верховинської СШ-інтернату Івано-Франківської області.

На основі розроблених критеріїв визначено три рівні морально-естетичної вихованості підлітків.

Учням з недостатнім рівнем морально-естетичної вихованості властива примітивна мотивація вступу до театру, індиферентне ставлення до нього; відсутність морально-естетичних знань;

недостатньо розвинута здатність до ідентифікації у виконавській діяльності; прояви егоцентризму в процесі сценічного, позасценічного спілкування; негативне ставлення до театральнотехнічної діяльності; репродуктивний підхід до роботи над роллю. Все це - причини їх пасивності у роботі над виставою, неадекватне оцінювання її героїв, власної поведінки. Ці діти - замкнуті, агресивні, некомунікабельні, схильні до правопорушень /СШ-інтернат -91,7%, СШ №9 - 58,4%/.

Учням з достатнім рівнем вихованості притаманні намагання самоствердитись за допомогою шкільного театру ляльок; вибіркоче ставлення до видів діяльності; здатність до ідентифікації в процесі гри; наявність емпатії до близьких людей; відповідальність, самостійність в оформительській роботі; активно-репродуктивний підхід до ролі; здатність до адекватної оцінки вчинків героїв і власної поведінки лише з морального боку, не враховуючи естетичний; копіювання режисера у виконавській діяльності. Вони - хороші, щирі друзі, які готові боротися з несправедливістю, прийти на допомогу, але лише близькій людині /СШ-інтернат -8,3%, СШ №9 -33,3%/.

Дітям з достатньо високим рівнем вихованості характерна альтруїстична мотивація вступу і діяльності у театральному колективі; творчий підхід до всіх видів діяльності в ньому, бажання працювати, допомогти іншим. Їх оцінки вчинків героїв п'єси і власної поведінки адекватні й обгрунтовані з моральної та естетичної сторін. Здатність до ідентифікації у поєднанні з фантазією сприяють створенню цікавих неординарних образів і мізансцен, а естетичний погляд на оформлення вистави - красивих декорацій і ляльок. Ці діти - інтелектуально розвинуті, цілеспрямовані, здатні до безкорисливої допомоги іншим /СШ-інтернат -0%, СШ №9 -8,3%/.

В результаті констатуючого експерименту виявлено велику кількість учасників з недостатнім рівнем морально-естетичної вихованості. Отже, можна стверджувати наявність протиріччя між виховним потенціалом шкільного театру ляльок і недостатнім використанням його на практиці, відсутністю цілеспрямованого педагогічного керівництва процесом морально-естетичного виховання у театрі. З огляду на це, у процесі формуючого експерименту педагогічні зусилля були зосереджені на навчанні та вихованні учнів як виконавців і на формуванні їх як особистостей із здійсненням індивідуального підходу з опорою на розвиток емпатичних і творчих здібностей. Ф о р м у ю ч и й експеримент здійснювався на базі театру ляльок Верховинської СШ-інтернату у т р и е т а п и:

Перший етап - о р г а н і з а ц і й н о - п і з н а в а л ь н и й - присвячений організації гуртка, вибору п"еси, роботі над нею за столом і спрямований на формування морально-естетичних орієнтацій учнів та на підвищення а к т и в н о с т і, розвиток с п і в п е р е ж и в а н н я. Шкільний театр ляльок виконує дидактичну, морально-виховну і художньо-естетичну функції завдяки послідовному включенню підлітків у всі ланки творчої діяльності за допомогою педагога-режисера і самого колективу учасників. При виборі п"еси єдність ідейно-художніх та педагогічних вимог має вирішальне значення: чим зрозуміліший для учасників моральний зміст явищ, які розкриваються у п"есі, тим плідотворнішим є сам процес засвоєння ролі, тим більший вплив він здійснює на морально-естетичну свідомість. Так, робота над героїко-романтичною п"есою Л.Браусевича, 1.Харнаухової "Дзвони-Лебеді" допомогла підліткам дізнатись про героїчне минуле часів Київської Русі, розкрила моральні якості простої дівчини /здатність до самопожертви в ім'я

врятування народу/, показала ціну зради і муки совісті зрадника. Під час репетицій за столом діти придумували біографії своїм героям, аналізували кожний епізод, дію персонажів у ньому, оцінювали і порівнювали її з власною поведінкою. Основні функції театрального мистецтва реалізувались через пізнавальну: збагачувався морально-естетичний досвід підлітків, формувалося почуття співпереживання героям.

Другий етап - р е п р о д у к т и в н о - і г р о в и й - складався з театральнотехнічної діяльності /оформлення вистави/ та роботи на ширмі і був спрямований на розвиток самостійності та співчуття /співрадість, співгоре/ у процесі позасценічного та сценічного спілкування. Виконання учнями частини спільної театральнотехнічної роботи, включення їх у багатогранні безпосередні відносини відповідальної залежності оприяли прояву самостійності. Робота на ширмі - процес сценічного перевтілення актора в образ героя: ляльковод вкладає свої думки і почуття у гру ляльки. Переведення співпереживання у співчуття характеризується зміною рівнів моральноестетичної вихованості. Так, на початковому рівні моральна цінність відіграла роль нейтральної орієнтаційної основи діяльності, на більш високому - стає особисто значимою, ціннісною орієнтацією особистості.

Третій етап - п р о д у к т и в н о - т в о р ч и й - охоплював "прогонні" та генеральну репетиції, прем'єру вистави з її обговоренням, планування подальшої роботи гуртка. На цьому етапі використовувалися вправиімпровізації з проблемними завданнями морального змісту, створювались емоціогенні ситуації з метою стимулювання творчої активності, уяви, формування і розвитку в заємодопомоги /моральний резонанс - повне отождження себе з іншою людиною/. Під час переводу

п"еси у виставу виконавці поступово починають усвідомлювати, що вистава - не просто сума зусиль окремих акторів, а складна взаємодія всього колективу. Інценування учнями вправ-імпровізацій ставить їх у зацікавлену позицію учасників колективної діяльності, де максимальне зближення методів переконання і вправи створює атмосферу природного "входження" у конкретну ситуацію морального змісту. Багатоваріантність правильного вибору у процесі інценування сприяє розвитку творчої активності. Використання емоціогенних ситуацій типу "допоможемо один одному" /М.Г.Яновська/ породжує у підлітків такі моральні прояви як емоційний відгук, співчуття, співучасть, допомагає переводити їх у моральні звички, норми поведінки особистості. Таким чином у процесі різноманітної діяльності відносини між підлітками набувають гуманного характеру, а самі вони стають суб"єктами творчості.

До учасників з різними рівнями морально-естетичної вихованості застосовувалися різні методи і прийоми роботи на основі диференціації та індивідуалізації, результати якої відтворені в таблиці:

Таблиця

Рівні морально-естетичної вихованості учасників контрольного та експериментального колективів на початку і в кінці експерименту

Рівні морально-естетичної вихованості	1-ий зріз / 1990 р./		2-ий зріз / 1994 р./	
	контр. / % /	експер. / % /	контр. / % /	експер. / % /
Недостатній	68,4	91,7	-	-
Достатній	33,3	8,3	83,4	66,6
Достатньо високий	8,3	-	8,3	33,4

Аналіз динаміки росту морально-естетичної вихованості учасників обох колективів на протязі дослідно-експериментальної роботи виявив більш інтенсивні темпи розвитку в експериментальному колективі: підлітків з недостатнім рівнем зменшилося на 23,3% порівняно з учасниками контрольного колективу, з достатнім рівнем збільшилося на 8,2%, а з достатньо високим - на 25,1%.

Дослідно-експериментальна робота підтвердила гіпотезу, довели, що розроблені педагогічні умови та методика сприяють підвищенню ефективності морально-естетичного виховання підлітків засобами шкільного театру ляльок.

Проведене дослідження дає підстави для таких висновків і в:

На сучасному етапі розбудови української школи пріоритетного значення набуває проблема формування гуманності, духовності, моральної та естетичної культури учнів. Мистецтво, зокрема театральне, відіграє в цьому процесі надзвичайно важливу роль.

Виховні можливості мистецтва театру ляльок полягають у поліфункціональності його впливу на особистість. Основними факторами виховання у шкільному театрі виступають пізнання, гра, праця, спілкування. Через естетичні оцінки вчинків персонажів, ідентифікацію акторів з образами героїв п'єс, різноманітні види творчої діяльності у театральному колективі збагачується морально-естетичний досвід, розвивається морально-естетична свідомість, формуються ціннісні орієнтації підлітків.

Проведене дисертаційне дослідження підтверджує, що шкільний театр ляльок ефективно впливає на морально-естетичне виховання підлітків, якщо забезпечити єдність мотиваційного,

когнітивного, емоційного і комунікативного компонентів виховного процесу і спрямувати його на розвиток емпатичних почуттів та творчих здібностей.

В дисертації доведено, що організацію роботи шкільного театру ляльок доцільно побудувати за принципом поступового ускладнення колективно-творчої діяльності /від гуртка до театру, від простих інсценізацій до більш складних розгорнутих вистав/ та поєднання акторських і театрално-технічних функцій кожним членом колективу.

До необхідних педагогічних умов морально-естетичного виховання підлітків засобами шкільного театру ляльок слід віднести врахування психічних особливостей дітей підліткового віку, особливо характерні їм новоутворення / усвідомлений підхід до явищ дійсності та мистецтва, бажання самовизначитися, самоствердитися у процесі спілкування з ровесниками/, а також їх виконавських можливостей і потреб у виборі репертуару, організації різноманітної сценічної і позасценічної діяльності.

Основов теоретично обгрунтованої та експериментально перевіреної методики є послідовність навчально-виховного процесу в шкільному театрі ляльок. Включення завдань морального змісту і створення спеціальних емоціогенних ситуацій стимулює поетапний розвиток емпатії від нижчої пасивної до вищої активної її форми /співпереживання - співчуття - співучасть, взаємодопомога, моральний резонанс/. Застосування ігрових та проблемно-пошукових методів /ігри-загадки, ігри-пантоміми, вправи-імпровізації тощо/ сприяє поступовому підвищенню творчої активності підлітків /активність - самостійність - творчість/.

Аналіз динаміки росту морально-естетичної вихованості учасників експериментального і контрольного колективів на про-

тязі тривалій послідно-експериментальної роботи підтвердив гіпотезу, довів перевагу запропонованих педагогічних умов, ефективність використання авторської методики. Проведене дослідження дозволило розробити практичні рекомендації педагогам-режисерам щодо організації роботи дитячого самодіяльного театру ляльок та його використання як засобу морально-естетичного виховання школярів.

Виконана робота не вичерпує всіх аспектів морально-естетичного виховання учнів засобами театру ляльок. Перспективними напрямками подальшого дослідження є: взаємодія шкільного і професійного театрів ляльок у вихованні дітей; розкриття специфіки роботи з учнями різних вікових груп в умовах діяльності професійного і самодіяльного дитячого театрів ляльок.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Як організувати шкільний театр ляльок //Театр у школі: Кн. для вчителя /Упор. Н.Б.Мирополюська.-К.: Рад.шк., 1990.-С.61-80.

2. Подготовка учителя к руководству театром кукол //Формирование духовной культуры учащейся молодежи и школьников в процессе художественного воспитания: Сб. науч. ст. /Отв. ред. Егорова Р.А. - Киевский пединститут, К.: 1990.-С.117-121.-Рукопись депонирована в ОТСНИИ "Школа и педагогика" МП СССР и АПН СССР № 360-90 от 05.11.90 /у співавторстві/.

3. Школьный театр кукол как синтетический вид искусства и его влияние на эстетическое воспитание подростка //Взаимодействие искусств в духовном развитии школьников.- Ворошиловград, 1990.-С.30-32.

4. Специфика музыкального оформления спектаклей в школь-

ном театре кукол //Роль искусства в воспитании творческой личности.- Кировоград, 1990.-С.86-87.

5. Социально-педагогические проблемы воспитания подростков средствами школьного театра кукол //Социально-педагогические проблемы воспитания детей и учащейся молодежи.-Запорожье, 1991.-С.199-200.

6. Проблемы воспитания учащихся средствами школьного театра кукол // Проблемы освоения театральной педагогики в профессионально-педагогической подготовке будущего учителя.- Полтава, 1991.-С.348-350.

7. Развитие у подростков эстетического отношения к искусству средствами школьного театра кукол //Эстетическое отношение к искусству и процесс его формирования.- Херсон, 1991.- С.182-185.

8. Шкільний театр ляльок як засіб морально-естетичного виховання підлітків //Шляхи удосконалення художньо-естетичної освіти учнівської молоді в умовах відродження національної культури.- К.: КДПІ, 1992.-С.244-246.

9. Морально-естетичне виховання підлітків засобами шкільного театру ляльок //Духовний розвиток особистості засобами мистецтва.- Ч.2.- Чернігів, 1994.- С.97-101.

Churilina L.N. The Moral and Esthetic Education of Juveniles Through the Puppet Show.

Graduate degree thesis in speciality 13.00.01 - Theory and history of pedagogics. Pedagogics Institute affiliated to the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kiev, 1995.

The focus of the thesis defence includes the theoretical grounding of the content educational environment and methods of moral and esthetic education of juveniles Through the puppet show and findings of the experimental researches. By means of the experimental researches it has been found that the school puppet theater can be efficient in fostering moral and esthetic education of juveniles provided the combination of motivative, cognitive, emotional and communicative components employed in the educational process.

This process should target stage-by-stage formation of empathy and upgrading creative activity. The introduction of the above methods has brought around positive changes in the dynamics of reaching a particular standart of moral and esthetic education of juveniles. This fact is indicative of practical use the analyzed methods.

Куріліна Л.Н.

Моральне та естетичне виховання дітей через ляльковий театр

Теорія та історія педагогіки

Handwritten signature

Київ, 1995

Handwritten number 44372

Чурилина Л.Н. Морально-эстетическое воспитание подростков средствами школьного театра кукол.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – теория и история педагогики, Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1995.

Защищается теоретическое обоснование содержания, педагогических условий и методики морально-эстетического воспитания подростков средствами школьного театра кукол и результаты экспериментального исследования, в ходе которого установлено, что школьный театр кукол эффективно влияет на морально-эстетическое воспитание подростков, если обеспечить единство мотивационного, когнитивного, эмоционального и коммуникативного компонентов воспитательного процесса и направить его на поэтапное развитие эмпатии и творческой активности. Внедрение данной методики показало положительные изменения в динамике роста морально-эстетической воспитанности подростков, что подтверждает целесообразность ее использования на практике.

Ключові слова:

морально-естетичне виховання підлітків, шкільний театр ляльок, емпатичні почуття, творча активність.

443772

AB 33.162